

Нік Ремені

Не плач, кохана!

Нотатки карного злочинця

Зайнятий мирною творчою працею, радянський народ під керівництвом партії Леніна — Сталіна здобуває значні перемоги на всіх фронтах комуністичного будівництва. Народне господарство нашої країни йде по шляху безперервного потужного підйому. В новий, 1952, рік радянські люди вступили з твердою впевненістю в своїх силах, з непохитною рішучістю домогтися ще більших успіхів у розвитку соціалістичної економіки і культури.

Газета «Правда» від 8 січня 1952 року.

Тисячі лісозаготівельників трудяться в тайзі. Озброєні першокласною вітчизняною технікою, вони заготовляють ліс для потреб народного господарства країни.

Лісозаготівельний сезон у розпалі. Вдень і вночі не змовкає шум на лісових ділянках.

Газета «Правда» від 21 лютого 1952 року.

Глава 1. За Уралом

У приміщенні стоїть дзвінка тиша. Чи то гудуть дроти лінії електропередач, яка йде уздовж барака, чи то ледь чутно гуде двигун електростанції нашого виправно-трудоного табору. За покритим товстим шаром паморозі склом вікон ледве помітною світлою смужкою нагадує про себе промінь прожектора.

Страшна якась тиша. Ряди двоярусних дерев'яних нар не розриваються хропінням втомлених за день арештантів. Все причаїлось. Все мовчить. Сплю у всіх гнидниках, які у мене є, включаючи куфайку. Поверх укрится з головою ковдрою. Все одно мороз пробирає до кісточок.

Усе моє тіло гуде. Мене охоплює сон. Пливу кудись у теплі краї, на милу Україну. До будинку мами і тата...

Відкриваю очі. Дивлюся на стелю, покриту памороззю. Озираюся на стіни. Вони теж білі. Ніби все покрито білою фарбою.

Не тільки стеля і стіни, все. У тому числі нари і арештанти, які на них лежать.

Зверху на мене сипле дрібний сніжок. Це іній відривається від стелі і дрібним білим порошком опускається на нари.

На мить мені здається, що я опинився в білому льодовому царстві. Оглядаю свої володіння з

другого ярусу нар...

Ця райдужна, майже фантастична картина захопила мене лише на мить. Майже відразу до моєї сонної свідомості дійшло: барак замерзає.

У мене теж холонуть руки і ноги, серце моє б'ється тихо і нерівно. Ще якийсь час — і воно зупиниться. Замерзне кров. Моя душа понесеться в холодне сибірське небо. Мої рідні навряд чи дізнаються про обставини моєї смерті. Лише ангели небесні будуть знати, та такі ж, як я, друзі по нещастю, яким випаде щастя залишитися в живих.

Обережно висовуюся з-під ковдри, зусиллям волі змушую рухатися заціпенілі руки і ноги. Внизу піді мною, на першому ярусі, на нарах лежить нерухомо Іван Чуб. До таборів він працював на Миргородській машинно-тракторній станції. Спочатку на «Універсалі», потім на інших тракторах, переважно марки ХТЗ, про яких казали в народі, що «воно не їде, не везе», орав поля в господарствах району.

Коли голили чорну непокірну шевелюру, виривався. Потім цілий тиждень погладжував лису голову і питав:

— Де мій чуб?

Сповзаю на підлогу. Знаходжу в собі сили, щоб підійти до нар Івана. Тормошу його за плече:

— Чуб, вставай! Замерзаємо!

Чуб не подає ані звуку. Б'ю його по синіх

холодних щоках.

Іван не реагує. Трясу щосили його за плечі. Невже замерз?! Іван відкриває скляні очі, каже, пересилуючи себе:

— Відчепися!

— Вставай, Чуб! Замерзаємо!

Ніякої реакції.

Знову щосили б'ю Івана по синьому обличчю:

— Піднімайся!

Нарешті, він встає. З нього опадають вкриті інеєм гнидники. В тому числі, звалюється з лисої ріпи шапка-вушанка. Сидить нерухомо, як ліловий лисий бовдур. Нарешті, повільно повертається до мене. Дивиться темними очима, не може зрозуміти, що відбувається.

— Що ти витріщився на мене чорними зеньками. Ворушись, якщо хочеш жити. Ще трохи і ми б з тобою віддали кінці.

Високий, жилавий, колишній механізатор, повільно спускає ноги з нар, взуває старі валянки.

Це він робить, як в уповільненій кінозйомці, насилу пересуваючи ноги і руки і все своє застигле тіло. Потім знову сідає на нари.

Несамовито розтирає ноги, руки, обличчя. Пальці його стирчать, як вила. Не згинаються, але він продовжує несамовито працювати ними.

— Чуб, треба будь що дістатися груби. Інакше ми замерзнемо.

— Я не можу. На тобі, напевно, гнидників більше було. Я майже готовий. Я відчуваю, що мені залишилися хвилини. Я віддаю кінці.

Чуб продовжує розтирати руки й ноги і все своє жилаве тіло. Він знову робить спробу встати, але у нього нічого не виходить. Я, нарешті, розумію, що зараз і його життя, і моє, і всього барака залежить тільки від грубки. Від того, чи буде вона горіти, чи ні.

Дивлюсь на біле сонне царство. Барак повільно застигає. Стоїть страшна дзвінка тиша. Хоч би хтось подав голос, хоч би когось покликати на допомогу. Нікого не чути. Всі лежать, як мерці.

Здається, що ми з Чубом тільки одні живі в цьому сонному царстві.

Я чітко розумію, як зараз потрібно діяти. Чуб вже нічого зробити не може. Його тіло скував мороз.

Сідаю на нари поруч з ним. Дивлюся на саму найближчу до нас грубку. Мені до неї треба обов'язково дійти, хоч доповзти карачки.

Відштовхуюся від нар. Роблю кілька повільних кроків. І не можу рушити далі. Сідаю на підлогу. Мої руки і ноги з кожною хвилиною усе сильніше сковує мороз. Якщо буду сидіти, замерзну. Стаю на коліна, працюю закликаєми руками. Ось вона — грубка. Ось вони ряди задалегідь заготовлених дров, акуратно складених

біля стіни.

Відкриваю дверцята. Там невеликими острівцями ледь жевріє жар. Так і є. Чергові грубку упустили.

Закидаю товсті поліна хвої в закопчену пашу. Звідти валить чорний дим. Але дрова не розгораються. Димлять прямо мені в обличчя. Їм наплювати на те, що бараку зараз потрібно тепло. У них свої закони.

Гарячково оглядаюсь навколо. Знаю, що є металева каністра з соляркою. Але куди вона поділася? Куди її сунули чергові? Повзу вздовж акуратно складених дров. Нарешті, знаходжу її за одним із рядів. Притискаю до себе, відчуваю, як при кожному моєму русі всередині каністри колишеться з боку в бік рідина, і вся металева ємність здається живою. Боюся, як би вона не вислизнула з моїх неслухняних рук.

Біля грубки заливаю руду рідину в консервну банку. Туди ж додаю трохи клоччя. Запалюю кресалом. Чекаю, допоки вогонь розгориться сильніше. Тільки потім плескаю палаюче рідке місиво на дрова.

Спалахують яскраво-червоні язики полум'я. Вони, точно живі, танцюють у безладному танці. Потім розгораються по-справжньому. Вогонь гуде, віддаючи бараку своє тепло і силу.

У моїй свідомості проноситься рятівна думка:

«Значить, будемо жити. Хто не віддав ще кінці, вже не замерзне».

Відкриваю двері, дивлюся в топку, де гудуть, розриваються сухі хвойні поліна, підповзаю впритул до вогненної пащі. Сиджу біля відкритого вогню до тих пір, поки терпіти вже несила. Боюся, як би з мого обличчя не вийшла смажена відбивна.

Закриваю дверцята топки. По всьому моєму тілу вже пройшло рятівне тепло, з'явилися сили. Я вже підводжуся з підлоги.

— Іван, — кричу Чубу, — піднімай людей, не давай їм замерзати.

Чуб встає з нар, держачись за них обома руками, підходить до сусіда Миші Молдавана.

Взявши один одного під руки, вони повільно просуваються до мене. Поступаюся їм місцем біля грубки, а сам, вже прогрітий і зміцнілий, знову відкриваю дверцята і закидаю в жарку кам'яну утробу нові поліна.

Вогонь розгорається з новою силою. До дверцят вже неможливо доторкнутися.

Розігрілася цегла, де вузькими колодязями рухається дим і лише потім по трубі виходить назовні. Пече навіть через куфайку. Широко розставивши руки, я всім тілом вбираю рятівне тепло. Барак прокидається. Скриплять нари, лунає глухий кашель, хрипкі голоси, човгання ніг. Налякані холодом, арештанти пробиваються до

грубок, які вони вже частково обліпили. Грубок розгорається все більше. Але до них все одно не можна пробитися. Їх не вистачає. Сильно багато охочих притулитися до гарячої цегляної стіни. Кожен бореться за своє життя. Тоді ті, хто не зміг пробитися до джерела тепла, знаходять рятівний вихід. Вони прямо на підлозі розпалюють багаття. Їдкий чорний дим повільно піднімається до перекриттів, тих невеликих душників, які передбачені проектом. Бетонні стелі спочатку втрачають білий колір, на нас падає вже не сніг, а дрібні краплі дощу, потім набувають свій справжній сірий колір.

Іван Чуб і Миша Молдаван поступово прогріваються. Але не хочуть йти від рятівного тепла. Миша — середнього зросту, добре скроєний чоловік, якому, напевно, скоро стукне полтинник. Він — місцевий, до того, як отримав строк, працював у будівельній організації. Одного разу не витримав, побив нахабного виконроба за те, що шахраював, закриваючи наряди. Наніс йому тілесні ушкодження, які призвели до каліцтва. От і заробив своє. Здогадуюся, що своїм походженням він зобов'язаний сонячній Молдавії або південним районам України. Про це говорить смугляве обличчя, темно-коричневі очі, які час від часу стріляють влучними поглядами у співрозмовника з-під постійно опущених вій. Його колись смугляве

обличчя зараз нагадує шматок синього м'яса. Насилу згинаються колись рухливі ноги. Він не може ворухити руками, вони стирчать у різні боки.

— Мені вже снилися теплі краї, — пояснює він мені. — Ще трохи, і пішов би в гості до Бога.

Незважаючи на моє сміливе припущення, Миша вважає себе потомственным сибіряком, хоча старші розповідали йому, що ще його прабабусю вивезли з Одеської області. Вона там жила у великому молдавському селі Липецьке.

— Ще трохи, — кажу йому, — ми всі б вирушили в гості до Бога.

— Якщо б ти не прокинувся, так би воно і було. Вважай, що на цей раз нам пощастило, — промовляє Молдаван, у якого зуб на зуб не попадає.

Біля нас вже виникла величезна юрба. Рятуючись від холоду, арештанти пробиваються ближче до вогню. Масивний, високий Федя Чмо пробирається ближче до грубки, біля якої ми з Молдаваном гріємося. Розштовхує потужними ліктями промерзлу братву, яка не може опиратися силі колишнього приймальника хутра. Нахабство — друге щастя.

— Куди преш, Чмо? В морду хочеш? — Невдоволено відриває груди від кам'янки Молдаван. Він ще не встиг прогрітися. Але вже розробляє праву руку.

Федя продовжує пробиватися до грубки.

— Порятунок замерзаючих — справа рук самих замерзаючих, — відповідає він, продовжуючи нахабно розштовхувати більш слабких ув'язнених, лише б притулитися до гарячої поверхні. Він боїться віддати кінці. Йому не хочеться завчасно зіграти в ящик.

Синій від холоду Миша пропускає вперед Чмо, а потім з боку завдає потужний удар в щелепу. Федя валиться на оточуючих, але впасти йому не дають. Його масивне тіло витягують з натовпу і кидають на нари. Там він приходить до тями. Лає Мишу і плюється кров'ю.

Федя ніколи не наїдається. Він відчуває постійний голод. Його шкіра бовтається, як ганчірка. Обвисають худі щоки колись вгородованого обличчя. Все своє існування Федя підпорядковує тому, щоб вгамувати голод. Щоб набити свою утробу, нічим не гребує.

З'являються вертухаї. В їх числі сержант Іванько, вважай, мій земляк. Із сусідньої області. В теплих кожухах. Рухаються не поспішаючи. Оглядають нари. Виявляють тих, хто не зміг пережити дуже холодну ніч.

В барак повільно повертається тепло. Він потопає в суцільному тумані з водяних парів і диму. Братва вже трохи прогрілася і отямилася. Підраховує втрати.

Ми з Молдаваном, нарешті, теж прогрілися.

Поспішаємо до нар Петі Труби. Тривожне передчуття не дає спокою. Чому він лежить, вкритий з головою ковдрою. Хоч би ворухнувся. Чи що? Миша першим зірвав ковдру, сказав:

— Труба, вставай!

Ніякої реакції. Намагаюся торсати Петю. Відчуваю пальцями затверділе тіло. Кажу тихо Миші:

— Запізнилися будити!

— Чому це Бог забирає хороших людей? А всяке лайно обходить стороною, — задається питанням Миша, знімаючи з лисої голови шапку-вушанку.

— Це, дійсно, несправедливо, — додаю я. — Добрий, хороший чоловік відійшов у вічність, а всякі мерзотники продовжують коптити небо.

Бригадири оперативно формують спеціальну групу. Братва йде уздовж нар, збирає жмуриків, виносить їх до вхідних дверей в барак, щоб потім, коли підженуть транспорт, відправити трупи до моргу.

Тягають, як колоди. Голови лежать в одного на плечах, ноги — в іншого. Дивимося з Молдаваном, як виносять до проходу мого земляка путивлянина Петю Трубу. Валянки ніби примерзли до підлоги, хоча вона вся в калюжах. Ми з Мишею чомусь не можемо зрушити з місця. Не можемо відірвати погляд від двох паханів, які його несуть.

Створюється враження, що несуть статую зі складеними на грудях руками. Несуть, як колоду. Ноги — в одного на плечах, голова — в іншого. Як лежав на нарах, так навечно і заснув. Абсолютно нерухомий. Тільки звисає лахміття його гнидників.

Худий, довгий Труба постійно скаржився на здоров'я. На важку роботу і скудне харчування. Ще вчора ми з ним і Мишею мріяли про справжній чорний хліб, не про той, схожий на глину, що дають нам у таборі.

Петю принесли до проходу, кинули, як колоду, до інших покійних. Більшість живих не виявляють до них ніякого інтересу. Проходять повз, іноді спотикаючись об трупи. Вони зайняті своїми невідкладними справами. Сьогодні одні. Завтра приспінуть інші жмурики. Холод перевіряє на здоров'я і витривалість. Не встояв. Пішов на той світ.

Спостерігаємо з Мишею, як Чмо підійшов до покійників. Він ще витирає ніс, з якого сочиться цівка крові, він ще не прогрівся як слід, але не забуває вчорашніх образ. Посмоктуючи скоринку глинистого хліба, голосно плямкаючи товстими губами, пнув труп Труби ногою.

Чуємо його гугнявий голос:

— Бичка пожалів. Накурився. На все життя. І на той світ припас. Гад.

Обличчя Миші покривається синім рум'янцем.

Він зривається з місця. Що є сили дає тупим валянком під зад знахабнілому Чмо.

Той не втримався. Завалився на бетонну поверхню підлоги обличчям вниз. Підхопився. Витер рукавом кров, яка капала з носа. Кинувся до Миші. Я встиг зупинити його, сказав:

— Правильно зробив Молдаван. Побійся Бога. Петя вже мертвий! Навіщо його тусати?

Чмо змінився в обличчі.

— Яка легка смерть! — Позаздрив. — Заснув — і не прокинувся.

— А ти сам спробуй. Може і в тебе вийде, — ніяк не може заспокоїтися Молдаван.

Федя не змушує себе чекати:

— Ти помри сьогодні, а я завтра.

— Я Трубі не заздрю і на той світ не поспішаю, — пояснює йому Миша.

— Я тебе урою, сука, ляжеш поруч із Трубою, — каже Чмо і сунеться масивною фігурою на Мишу. — Ти мене вже дістав.

Молдавана не так легко залякати. Він стає у стійку перед масивною фігурою Чмо, який пре буром, не помічаючи навколо нікого, крім свого ворога. Я гарячково думаю, як запобігти зіткненню. Обидва супротивники не поступаються один одному. Не відомо, чим закінчиться їх бійка. Ясно одне: без крові не обійдеться.

На щастя, вчасно з'явився сержант Іванько.

— Розійдись! — голосно закричав він.

Але доведений до кипіння Федя Чмо не помічає охоронця. Сержант Іванько не змушує себе чекати. Завдає удар прикладом автомата по його великій голові, яка чимось нагадує гарбуз. Федя валиться на підлогу. Не перший раз сьогодні. Насилу піднімається. Кидає у бік Молдавана ненависний погляд і каже:

— Ти у мене все одно своє отримаєш.

— Як таких негідників земля носить! — дивується Молдаван. — Ти його хоч убий, а він все одно своє.

Ми з Мишею підходимо до Валери Окуджави. Він продовжує лежати, не виймаючи рук з-під ковдри. Валера — корінний сибіряк. Це — світлий, завжди усміхнений чоловік років сорока — нічого не має за душею, окрім таланту.

Він народився і виріс в Анжеро-Судженську. Грав і співав, читав свої вірші у підпільній борделі. Трахав всіх дівок підряд, своїх палких прихильниць, які, відкривши рот і часто витираючи очі, щоб по щоках не побігла чорна фарба, до пізньої ночі слухали його пісні, а коли двері закладу закривалися, йшли за ним юрбою до самого його будинку. Улюбленець публіки не тільки використовував своїх численних прихильниць, він пив горілку, кутив анашу, не проти був побалуватися грою в карти.

Коли міліція накрила притон, його справжнім організаторам вдалося ухилитися від покарання. Валеру підставили і розкрутили на повний строк. Валеру прозивають Окуджавою, хоча він без вусів і взагалі не має з відомим бардом нічого спільного. Крім того, що співає пісні під гітару. Сьогоднішній мороз він переніс порівняно легко. А зараз, коли по бараку пройшла рятівна хвиля тепла, і зовсім розслабився.

— Чи пеніс грієш, щоб не відмерз? — питає, усміхаючись, Молдаван.

Окуджава вийняв руки. Там, де закінчувався його тулуб і починалися ноги, ковдра відразу піднялася вгору, точно обеліск. Він бачить, що ми помітили зміни, які сталися, і усміхається.

— Піднімайся! Весь барак вже на ногах, — кажу.

— Як я встану, якщо Валерка не дає?

— Піди на двір для худоби, — сміється Молдаван. — Сунеш кобилі Асьці.

— Я ж не дістану.

— Ящик підставиш і дістанеш.

— Де я його візьму?

— У Шалого запитай, де взяти. Вдув кобилі, як годиться, — сміється Миша.

— Вставай! Хавати підемо, — нагадую я.

— Як я встану, якщо Валерка стирчить, як залізний.

— Вже давно б здрочив. Це все одно, що пописати сходити. Зайву рідину поки не зіллеш, він не заспокоїться, — продовжує напівжартома пояснювати Молдаван.

Нарешті, Окуджава піднімається:

— Зачекайте мене. Збігаю до туалету, треба Валерку заспокоїти.

— Енергійніше рукою працюй, — радить йому Молдаван, який, здається, забув і сутичку з Чмо, і холодний ранок, і що від нас пішов кращий кореш Петя Труба, і зараз зайнятий тільки стурбованим Окуджавою. — Без сніданку нас залишиш.

Строєм йдемо до їдальні. Скрипить сніг під валянками. Ми в куфайках, в шапках-вушанках, туго зав'язаних на підборіддях. Наші сині обличчя відразу ж застигають. Над строєм від нашого дихання здіймається хмара.

Товстими ватними рукавицями до крові розтираю обличчя. Боюся, як би воно не замерзло. За парканом з колючим дротом піднімається багряне сонце, яке в цей день нікого не зігріє. Може трохи розтане сніг на дахах будівель, може, навіть з'являться в деяких місцях маленькі бурульки. Але до справжньої весни з її відлигами, галасливими струмками і іншими витівками ще далеко.

Наш виправно-трудоий табір знаходиться на околиці невеликого міста в тайзі. Він обнесений

високим цегляним парканом, який вінчає колючий дріт. В середині територія ділиться на чоловічу і жіночу зони. У чоловічій розташовується керівництво та підрозділи охорони табору, бараки ув'язнених, їдальня, бараки посиленого режиму, камера зберігання, санчастина, клуб із залом і бібліотекою.

Жіноча зона відокремлюється від нашої трьома рядами колючого дроту. Мабуть, спочатку табір будувався, як чоловічий. Але в силу необхідності частину території відокремили. Там відбувають покарання жінки.

По периметру підносяться вишки, де цілодобово несуть службу бійці з автоматами. Біля стін з колючим дротом попереджувальні смуги. Ставати на них категорично заборонено, можна поплатитися життям.

У темний час територія по периметру ретельно висвітлюється численними лампочками. Від вишки до вишки спрямовують свої промені прожектора.

Ми минаємо бараки, двоповерхову будівлю керівництва табору, мимо клубу підходимо до одноповерхової їдальні. Вона схожа на барак або великий сарай. У приміщенні дзвенять миски і ложки.

На сніданок нам дають кілька шматочків не першої свіжості оселедця з перловкою. Беру зі

столу чорний в'язкий хліб. Жадібно кусаю, щоб забити голод. Речовина, яку називають хлібом, прилипає до зубів і піднебіння. Старанно очищаю язиком рот, ковтаю їжу.

Упоравшись з убогим сніданком, строєм повертаємося назад. Сьогоднішня тріскуча від сильних морозів ніч вдарила не тільки по людях, але по всьому живому. То тут, то там на нашому короткому шляху валяються горобці. Це ті горобці, які не могли сховатися у теплі місця, звикли ночувати на гілці дерева, на жердині і навіть на колючому дроті.

«Горобець теж їжа» — раптом осяяла Чмо радісна думка, тому що сніданок тільки визвав у нього апетит. Його велика, схожа на гарбуз, голова почала працювати в заданому напрямку: цих пташок, виявляється, можна їсти, як диких качок, або якихось інших пернатих.

Дивиться у бік сержанта Іванько. Він не забув удар прикладом автомата, але голод сильніше особистої неприязні і навіть ненависті. Трясучи обвислими щоками, вискакує до нього, показує запалий живіт.

— Товаришу начальник, дозвольте кілька пташок підібрати.

Іванько знає, що Чмо ніколи не наїдається. Невдоволено зиркає на Федю. Він йому сьогодні вже порядком набрид, але куди від нього, мудака,

дінешся. Причепиться, лайно, не збаглиш його. Весь день буде бігати за ним і повторювати: дозвольтє!

— Мерщій підбирай! Тільки не подавись, — цілком серйозно попереджає його сержант Іванько.

Чмо з непритаманною для нього моторністю підбирає тушки. Швидко розпихає їх по кишнях.

Федя жив у Підмосков'ї. Працював у заготконторі. Приймав шкурки тварин в обмін на дефіцитні товари. Жив, як у бога за пазухою. Їв сир, масло, ковбасу, заїдаючи їх червоною ікрою. Ходив в імпортних туфлях і черевиках, міняв, як рукавички, костюми. Одяг купував на оптових складах.

У п'ятдесят років його так рознесло, що з одягом були великі проблеми. Йому доводилося ставити не один могорич, щоб відшукати за його розміром туфлі або костюм.

Але його золоті деньки пішли в минуле, коли нагрянула міліція. Чмо настільки впевнився в собі, що не хотів ділитися з ментами. Ті і запроторили його за ґрати.

У таборі Чмо перетворився на скелет. Його мучить постійний голод. Цілу добу його думки зайняті одним: як наситити ненаситний живіт.

Зайшли в барак. В ніс вдарили різкі запахи мокрих онуч, диму, хвої і ще чогось застояного, не дуже приємного, але такого звичного. Чмо насадив

на рівну дерев'яну гілку кілька тушок птахів, не обскуб їх задалегідь і не по потрошив.

Відкрив топку. Сунув туди. З груби повалив дим.

— Чмо ненаситне. Закрий двері, — невдоволено обернувся до нього Молдаван. — Мало отримав? Ще хочеш?

«Чекай, закрию», — думає Чмо, але прикриває двері, залишивши маленьку щілину. Пам'ятає, що сьогодні він вже отримав від Миші, що вони мало не побилися через Трубу.

Ми з Чубом відходимо до нар. Розмову заводить Чуб, як завжди, про МТС. Як вони дружно з хлопцями жили, як їх чекали в господарствах. Виклавши все про МТС, Чуб переводить розмову на іншу, найбільш близьку йому тему: про своє звільнення і приїзд дружини.

Через кілька місяців у Івана закінчується строк, який йому визначив суд для відбування покарання. Але навіть відбувши його, він не зможе повернутися додому. Його не пускають далі Уралу. У нього це не вкладається в голову: що це за порядки такі.

— Я сумлінно відмантулив свій строк. І тепер хочу на Батьківщину, в Миргород, де народився і виріс, де мав улюблену роботу, будинок, дружину і дітей. У мене все було. Тепер у мене все це хочуть забрати. За яким правом? — дивується він. —

Тільки тому, що треба піднімати Сибір?!

— Кинь панікувати, тут теж можна жити. Не тільки в Україні, — намагається заспокоїти його Окуджава.

— Я ненавиджу ці дикі краї, куди мене хочуть насильно загнати. Якщо тобі чи комусь іншому подобається Сибір, живи, я нічого не маю проти. Але у мене інша розкладка. Там, в Україні, у мене житло, сім'я і робота. Навіщо мені Сибір?!

— Не піднімай марно пір'я. За тебе вже все давно вирішили, — пояснює Окуджава. — Про Миргород ти тільки можеш помріяти.

— Не знаю, кому дано право зіпсувати мені все життя? Хотів би я подивитися цій людині в очі, — не заспокоюється Чуб.

— Не панікуй, — знову заспокоює його Окуджава. — Приїде до тебе твоя Іришка. Знайдете роботу, обзаведетеся знайомими. Вас звідси не виженеш. У нас повно українців. Іноді мені здається, що їх більше, ніж росіян.

Я згадую розмови своїх батьків і знайомих, що споконвіку українців насильно відправляли освоювати дикий Сибір. Знаходилися і такі буйні голови, які в гонитві за землею кидали насиджені теплі місця і цілими сім'ями виїжджали за Урал.

Я, як і Іван, не дочекаюся закінчення свого строку відбування покарання. Ніякі сили не втримають мене в цьому суворому неосяжному

краю. Благо, на відміну від Івана, мені дозволяють виїжджати за Урал і селитися на батьківщині. Але те, що багатьох із нас не випускають за Урал, викликає у мене справедливе обурення:

— Нас багато, нас неможливо, як татар, завантажити у товарні вагони і вивезти освоювати дику територію. Вагонів не вистачить, — кажу, — от вони й шукають різні приводи, щоб домогтися свого.

— Діло кажеш, — зрадів Чуб, — нехай Окуджава і йому подібні освоюють цю територію. Про наші рідні території теж треба дбати.

Чуб з дня на день чекає дружину Іришку. З далекого Миргорода, що на Полтавщині, за Урал, у Західний Сибір. Уява йому малює жахливі картини. Всі вони пов'язані з морозами.

— Коли вони перестануть?! — бідкається Іван.

— Це ж тобі не Миргород, не Полтава, не Суми. У нас, мабуть, скоро потечуть струмки, — роблю свої припущення я.

— Побойться Іришка сюди їхати, — точить черв'як сумніву душу Івана. — Візьме, і не поїде. Тоді хоч вішайся.

— Ти ж мужик, — не заспокоюється Окуджава. — Не рівня їй, дружини декабристів кинули все і приїхали слідом за своїми мужиками.

— Покарання визначили для мене. Я не хочу

влаштувати каторгу для своїх рідних. Якщо Іришці сподобається тут, будемо жити, не сподобається — змушувати не буду.

— У мене спробувала б не приїхати: як глава сім'ї сказав, так і баста. У мене розмова коротка, — каже Окуджава. — Моя мій принцип знає: куди голка, туди й нитка.

— У мене інші принципи, — доводить своє Чуб.

— Розбестив ти її, — не заспокоюється Окуджава. — Світ клином на Миргороді не зійшовся. І тут люди живуть.

— Якщо погодиться Іришка, ми тут дружно заживемо. Нас не злякають тріскучі морози. Я сяду на трактор, Іра буде вчити дітей.

Поки ми з Чубом розмовляємо, Чмо закінчує приготування дичини. В бараці з'являється різкий запах горілого пір'я.

— Ще цього не вистачало, — обурюється Молдаван.

Чмо кладе тушки в алюмінієву миску. В очікуванні, поки вони трохи охолонуть, смачно прицмокує товстими губами.

— Дичина! — вимовляє задоволено.

Він бере обгорілу тушку горобця, не пережовуючи, відправляє в рот. Навіть голодний організм її не сприймає. Чмо робить кілька інтуїтивних рухів і відригує птицю назад.

Іван, який розповідав про Іришку і мимоволі спостерігав за любителем дичини, несподівано перервав розповідь, що сили помчав до параші.

Робить їй поклони, смикається від конвульсій. Те, що з'їв вранці, вилітає. Більше рвати нічим. Мені здається, що зараз весь його кишечник вивалиться назовні.

Ми з Молдаваном теж відчуваємо голод. Гнилий оселедець, який їли вранці, тільки збільшив наш апетит. Але від побаченого і нас нудить.

Відвернулися від Феді, який робить другу спробу, щоб проковтнути горобця, тримаємося з останніх сил, щоб не побігти слідом за Іваном.

А Чмо робить все, щоб проковтнути тушку. Коли вона займає своє місце в його утробі, дико посміхається.

— Знудило, декабрист? — питає Івана, який знову підходить до нар.

20.01.1952 рік.

Сьогодні попустило. Мороз зменшився, але не настільки, щоб проводити зовнішні роботи. Нас повезуть на лісоповал. Зовсім знахабніли, гади. Який лісоповал?! Сніг у зріст людини. Від морозу шкіра на обличчі кукожитья.

Вчора перед нами виступив начальник табору. Дідок у формі генерала. Він кутався в теплий

овчинний кожух, раз у раз розтирав рукавицями обличчя, особливо великий ніс, який спочатку у нього на морозі посинів, а потім починав біліти.

Начальник табору кілька років тому відморозив свій ніс. І тепер періодично він нагадував йому про себе. Старий сильно боявся міцних морозів і всіляко намагався при морозах скоротити своє перебування на відкритому повітрі.

Сьогодні він тримався з усіх сил. Йому треба було показати ув'язненим, що ніякі морози їм не страшні, можна працювати при будь-якій погоді з обмороженими обличчями, руками і ногами. Він ходив перед строем, інтенсивно працював рукавичками, розтираючи ніс або вкриваючи його ними. Напевно, йому наплювати, що більшість з нас теж обморожені. Шкіра злазить з рук і ніг, з обличчя. Головне, не забути себе, коханого.

Він говорив, що народне господарство країни потребує деревини. А вони вже кілька днів не виїжджають у тайгу. Завдання по її заготівлях знаходиться під загрозою зриву.

— Товаришу начальник! — вийшов зі строю Молдаван. — В таку погоду добрий господар з дому собаку не вижене. В такий мороз не дозволяється проводити зовнішні роботи.

— Товариші арештанти! Партія Леніна — Сталіна не дозволяє відсиджуватися в бараках за будь-якої погоди. Ми повинні єдиною ходою з усім

радянським народом боротися за виконання народногосподарських планів. Посилання на погоду тут не доречні. Вона буде такою ж і завтра і післязавтра. Тому негайно вирушайте на рубку лісу. Чесною працею ви повинні спокутувати свою провину перед державою і своїм народом.

Генералу посипалося багато запитань. Але він не став відповідати на них, пославшись на те, що дуже холодно. Він готовий відповісти на них в інший час і в іншому місці. Він розвернувся і поспішно зник у двоповерховій будівлі керівництва табору. Він боявся за свій ніс.

А ми змушені виїжджати в тайгу, тому що партія і уряд вимагають від нас виконувати величні плани, поставлені перед народним господарством. І ось ми, охоплені всенародною ініціативою, готуємося до поїздки в тайгу. Іван Чуб показує дірку у валянку. Рука пролазить. Нога, вважай, на вулиці.

Віддаю Івану запасну пару онуч. Він в упор дивиться на мене:

— Не шкода?

— Бери, бери. Підремонтуєш, віддаси.

Він намотує на ногу онучу. Встромляє в дірявий валянок.

— Це ще куди не йшло. Деньок як-небудь перекантуюсь.

Ми натягуємо на себе куфайки. Одіваємо під

них все, що є. Відкатуємо шапки-вушанки. Зав'язуємо їх на підборідді. Виходимо на подвір'я.

Там уже шикується в декілька шеренг братва. Вертухаї походжають вздовж строю з автоматами.

— Мерщій! — квапить нас сержант Іванько. — Не затримуйте інших.

— Сержант! Не поспішай, як голий до баби, — кидає йому Косяк. — Самі розуміємо, що мерщій.

Косяк на ходу застібає теплі ватяні штани. Напевно, когось із підерасів, тобто петухів, грабонув. У самий останній момент запозичив.

— Дивіться! — звертає нашу увагу на Косяка Молдаван. — Боїться, що відморозить чоловіче достоїнство. Ватажок петушиної зграї.

Нерівним строем сунемося до прохідної. Нас чекає потужний сталінець з чорною металевою будкою на причепі. Трактор працює на повних обертах. Тракторист теж боїться морозу. Не глушив двигун на ніч. Боявся, що не заведе. Зараз включив на повну потужність, щоб техніка не дала збій.

Вертухаї стають біля входу, другий раз перераховують «поголів'я». Кутаючись у рвані гнидники, строго по рахунок заходимо в будку. Займаємо місця на дерев'яних лавках.

Іван дивиться на валянок з діркою, каже:

— Нас у машинно-тракторній станції взимку нікуди не посилали. Тільки займалися ремонтом.

— Вислужуються, гади! За рахунок нас хочуть у комуністичний рай потрапити, — додає Молдаван.

— Як по такому морозу Іришка буде добиратися, — хвилюється Іван.

— Що ти хвилюєшся, вагони опалюються, — заспокоює його Окуджава.

— Їй доведеться добиратися і попутним транспортом, — продовжує Чуб. — Всяке може трапитися. Я вже не можу дочекатися, коли вона приїде. Тут, звичайно, не Миргород, але і не вічна мерзлота. Можна як-небудь пристосуватися. Скоріше б вирішувалися всі особисті питання. Тільки б Іришка погодилася оселитися тут назавжди.

— Багаті, дикі краї. Тут ми нормально живемо. Через деякий час ти зрозумієш: навіщо тобі той Миргород. Світ клином на ньому зійшовся? — запитує Окуджава.

— Тихше ти з Миргородом. Це місто, де я народився і виріс і прожив своє життя до того, як мене заарештували.

— Що ти не можеш зрозуміти: не бачити тобі Миргорода, як своїх вух. Забудь про нього. Поселяйся в нашому містечку. У гості один до одного будемо ходити. В тайгу за кедровими горішками будемо їздити, полювати. Ти не уявляєш, скільки дичини в цих краях, —

включається в розмову Молдаван.

— Світ клином на Миргороді зійшовся. Тому, що Миргород — моя батьківщина, з якої, як рослина із землею, я зв'язаний невидимими корінням, — гортанним голосом вимовляє Чуб.

— Перебори себе, — переконую його я. — Все буде нормально. Лише б дружина дала згоду жити тут.

— Лише б вона дала згоду, — схвильовано повторив Іван.

— Ви тут на місці не розумієте Івана, не уявляєте, що таке Батьківщина. Чим більше часу проходить, тим більше по ній сумую. Тому що, як каже Іван, пов'язаний з нею невидимим корінням. Для мене Батьківщина — це батько і мати, всі родичі і знайомі, це поля і луки, озера і річки, мішані та хвойні ліси. Не бачити їх вісім років — для мене тортури гірше, ніж у катівнях в'язниці.

Отримавши від мене потужну підтримку, Іван продовжує ділитися своїми думками:

— Якщо Іришка погодиться тут оселитися, життя навіть на чужині буде сприйматися для мене по-іншому. Мені буде легше переживати морози і заметілі, віддаленість від дітей та онуків.

Встановлюється тиша. Під потужний гул трактора кожен думає про своє. Я думаю про свою маленьку батьківщину, де народився і виріс. Дякую Богові, що після закінчення строку ув'язнення мене

не поселять навічно в цих диких, не любимох нами з Чубом краях.

Івана теж, напевно, долають такі ж думки: про Миргород, про сім'ю, про нашу спільну з ним Батьківщину, яка називається Україною.

Закурює цигарку Паша Косяк — ватажок петушиної зграї, як ми його називаємо. Він почуває серед нас себе мільйонером, тому що кожен місяць отримує від рідних перекази, які дозволяють йому навіть у таборі багато мати. До нудоти палити цигарки, багато з яких начинені марихуаною. Приймати більш істотне зілля, від якого відчуваєш себе великим і сильним, наче літаєш у повітрі над усіма.

Він вже поставив рачком не одного чоловіка. Звичайно, це не жінка, але все одно задовольняє свої чоловічі статеві потреби.

Він сидить в оточенні своєї зграї. Бігає з боку в бік зеленувато-каламутними очима, поки, нарешті, не приймає позу римського імператора на троні.

Дістає повний кисет, спеціально складений папір. Щедро засипає на нього махорку. На очах у всіх згортає товсту козячу ніжку.

Глибоко і з видимим задоволенням затягується цигаркою. Всі дивляться йому в рот. Кожному хочеться потягнути, а нічого.

Зробивши кілька затяжок, передає цигарку

своєму сусідові по прізвиську Люся. Худому, але статному чоловікові, який не піднімає очі на оточуючих. Здається, він боїться, що знаходиться тут разом з усіма нами і навіть одним з перших має можливість покурити.

Він обережно бере самокрутку з рук Косяка, намагаючись попередити всі його рухи, затагується. Жадібно курить, не вірячи в своє щастя. Як це він, гнаний усіма, першим з них затагнувся козячою ніжкою, викликаючи заздрість і навіть гнів.

Вагончиком пливе сизий димок. Поширюється такий звичний і такий приємний запах, що хочеться вирвати у Люсі цигарку.

Валера Окуджава не витримує, просить у Косяка зробити хоч одну зтяжку.

— Прийдеш до мене в побутову кімнату, тоді отримаєш, — зверхньо кидає йому Косяк.

— Ти дуже прудкий, — обурюється Окуджава. — За одну зтяжку підставляти очко!?

— Тоді свій пеніс посмокчи, — радить йому Косяк.

Тільки приїхали на лісоповал, відразу стали розводити багаття. Охоронці лаються. Їх сношає начальство. Завдання по заготівлі лісу не виконуються. Нікого не хвилює, що стоять тріскучі морози. Завдання їм подавай.

Розганяють нас. А самі туляться до вогнищ. Ми теж не пальцем роблені. Посилаємо їх подалі.

Ці взаємні дорікання закінчуються спільним рішенням працювати вахтовим методом. Одна бригада валить ліс, інша — гріється.

Косяк бігає біля Люсі. Доручає тому стежити за вогнищем.

Той топчеться на місці, як і раніше, не підводячи ні на кого свої сірі очі.

— Головне, полум'я не прогав! — Наставляє його Пашка.

— Більше нічого не робити, — приємно дивується той.

— Нічого! — повторює Косяк. — Ти у нас людина хвора. Я домовився. Тебе чіпати не будуть. Люся сприймає це як даність. Приймається з великою старанністю тягати гілки і кидати їх у вогнище. Полум'я піднімається високо вгору. Гілки весело потріскують, шипить невдоволено білий сніг, швидко перетворюючись у чисті струмки води.

Люся, як у сповільненій зйомці, продовжує наводити порядок біля багаття. Куфайка облягає його статну, як у жінки, фігуру. Він то і діло нахиляється, стаючи літерою «Г», не надаючи цій позі особливого значення, навіть не здогадуючись, що вона викликає у нас бурхливу реакцію.

Поглядаючи на його ладну фігуру, на круглу попу, Окуджава захоплено вимовляє:

— Мені б його відловити в побутовій кімнаті.

Поставити відповідно. Відразу б забігав як заводний. Куди б і хвороба поділася.

Люся, здається, не помічає наші погляди. Він байдужий до наших розмов. Монотонно підбирає навколо багаття гілки і кидає в жарке полум'я.

Він виглядає якимось млявим і слабким. Від постійного недоїдання і важкої роботи у нього, напевно, розвивається дистрофія. Він радий, що не треба цілий день смикати за ручку пилку, махати сокирою, валити підступні дерева і звільняти їх від важких гілок.

Краще деякий час постояти літерою «Г», підставивши зад Косяку, а потім цілий день сачкувати.

Але навіть таке послаблення, яке досягнуто неймовірною для кожного з нас ганьбою, заїдає.

— Тьху, — плюється Чуб, ледве тримаючи сокиру обмороженою рукою. — Він, дійсно, як баба. Напевно, недоношений. Як у Косяка на нього піднімається?

— Дійсно, якийсь загальмований, але симпатичний. Я б сам йому вдув, — каже, поглядаючи в бік Люсі, Окуджава.

— Думай, що кажеш! — обурився Молдаван. — Для цього жінки є.

— Очко однакове, що у баби, що у мужика, — заперечує Окуджава.

«Напевно, під час п'яних оргій в притоні

Валері доводилося пробувати очко і у чоловіка і у баби, раз він так впевнено говорить», — думаю я навіть з деякою заздрістю, тому що жінок, яких мені вдалося спробувати, легко перерахувати на пальцях однієї руки.

У своєму житті я не знав жінки. По-справжньому. Були пустощі в школі з сусідкою Нінкою. Повною, з круглим, у веснянках, лицем дівчиною.

Ми з нею роздягалися догола в нашому домі, коли не було батьків. Грали в чоловіка і дружину.

Коли став старшим, зустрічалися з Галкою з мого класу. Я до цього часу пам'ятаю її солодкі поцілунки, я відчував до неї якісь теплі почуття. Але наше спілкування як-то одразу обірвалося. Вона переїхала з батьками в іншу місцевість. Потім якийсь час ми з нею листувалися. Пізніше наше листування якось само собою припинилося.

В Находці жінка, в два рази старше за мене, дізнавшись, що у мене на складі є гас, попросила принести, тому що він був великим дефіцитом. Їй ні на чому було приготувати поїсти.

Моєму приходу вона дуже зраділа. Але платити було нічим. Вона натякнула, що може розплатитися натурою. Я цього хотів більше, ніж грошей.

Любов у ліжку у нас зайняла кілька хвилин.

І вона, і я давно не займалися любов'ю. Нам

знадобилося лише кілька хвилин, щоб насолодитися один одним. Я запропонував Ользі трохи перечекати, щоб знову все повторити. Але вона боялася, що можуть з'явитися діти. Як їм все пояснити.

Протягом кількох місяців я навідувався до Ольги регулярно. Звик до її починаючого старіти тіла з грубою зморшкуватою шкірою. До тихої помірної пристрасті. Вона соромилася, що ми займалися цим днем, коли було все видно. Намагалася створити в маленькому куточку за фіранкою хоч не темряву, але все-таки сутінок.

Потім ми звикли. І, роздягнувшись, спокійно дивилися один на одного.

Одного разу, коли ми вже сиділи на кухні, пили міцний китайський чай, несподівано двері відчинила молода жінка. Вважай, моя ровесниця. Вона привіталася. Посадила на стілець на кухні поруч з нами своє здорове, міцне тіло.

Матуся винувато почала пояснювати Валі, що це Валера, він забезпечує їх гасом. Валентина працювала на будівництві, була кілька разів одружена. Уставила на мене твердий запитливий погляд.

— Так я і повірила, — зареготала вона. — Морячок просто так забезпечує нас гасом.

— Ну..., — зам'ялася Ольга. — Дещо я йому даю.

— У тому й річ, що даєш, мама. Інакше він гас не став би носити. Правда, морячок?

Я не знайшовся, що відповісти. Опустив погляд, щоб не бачити її безсоромні витрішкуваті очі.

— Чайком балуєтесь, — продовжила Валентина. — Мені б краще горілочки.

У мене не було грошей, щоб купити спиртного. Ольга і не натякала на нього. Але в значці будь-якого комірника зберігався спирт на всякий непередбачений випадок. Кілька літрів ховав і я.

— Якщо почекаєте, принесу, — відповів Валентині.

— Навіщо чекати? — запитала вона. — Йдемо разом. Нічого тут з старою бабою сидіти.

Донька, похитуючись, підійшла до мене. Вона взяла мене під руку.

— Йдемо, морячок.

— Нікуди ти не підеш, — встала на шляху доньки мати. — Ти вже готова.

Після нетривалої боротьби з матір'ю донька завалилася на підлогу. Ми з Ольгою поклали її на старий потертий диван.

Я не люблю, коли люди перебирають. Або горілки переберуть, або травички перекурять. Особливо огидні в такому стані жінки.

Я без жалю залишив квартиру, а, вірніше, дві

кімнати в довгому дерев'яному бараку. З дочкою Ольги мені зв'язуватися не хотілося. Через тиждень я наповнив каністру гасом. Уклав її в спеціально зшиту з мішковини сумку. У визначений заздалегідь час пішов до Ольги. Її двері були закриті. Я постукав. Фіранка в невеликому вікні злегка здригнулася, щось промайнуло всередині. І ніякої відповіді.

Постукав сильніше. Тиша. Я подумав, що, може, щось трапилося. Господиня кудись виходила. Приходив пару раз просто так, без каністри. Все повторювалося один до одного.

Я більше не зустрічав ні матері, ні доньки.

Пізніше в черзі за хлібом познайомився з інтелігентною жінкою. Вона була старша за мене, але виглядала значно молодше своїх років. З коротко підстриженим волоссям, у кокетливому капелюшку на голові. Її тонку білу шию кілька разів обвивав довгий шарф, який опускався нижче пояса на чорному демісезонному пальті.

Ми обмінялися кількома черговими фразами. Напевно, так би і розійшлися, але у мене проскочила фраза про гас. Після цього на її обличчі загорівся непідробний інтерес.

— На складі, де є гас? — запитала вона.

— Повно, — відповів я.

— Ти диви, а в місті дефіцит, — вимовила вона, підкреслюючи взривне «г», чого у мене ніяк

не виходило.

Я подумав, що доля закинула цю жінку на край землі з Москви або Ленінграда, що чоловік покинув її. І живе вона одна без дітей. Таке враження склалося у мене про неї в перші хвилини спілкування.

— Давай знайомитися, — запропонувала вона мені, простягнувши руку з довгими тонкими пальчиками, які закінчувалися акуратно підстриженими нігтями, — Віолетта.

Я з задоволенням стиснув руку інтелігентки, вловивши запах її парфумів.

— Валера! — скупко представився.

На зустріч з нею я прихопив звичну п'ятилітрову каністру з гасом. Побачивши в моїй руці сумку з каністрою, Віолетта розпливлася в усмішці. Вона потягнулася за пакетом, але я відвів свою руку.

Мабуть, вона спокусила не одного морячка, виманюючи гроші і матеріальні цінності, і вже не вважала за потрібне розраховуватися за послуги. Вважала, що досить її полум'яного погляду. Але вона, напевно, не розуміла, чого достатньо було десятиліття тому, вже не мало необхідного ефекту зараз.

Дивився на інтелігентну, струнку жінку, яка спочатку обіцяла мені золоті гори, і думав, як вона буде зі мною розраховуватися: грошима чи

натурою. Думає сказати або промовчати. Або якось висловитися більш ввічливо. Але видає прямо:

— Чим ви будете розраховуватися: грошима чи натурою?

— Тобі недостатньо спілкування зі мною?!

— Мамуня, років двадцять-тридцять, може було б достатньо, але не зараз.

Я розвернувся йти.

— Валера! Стривайте, ми з вами домовимось, — намагалася вона мене зупинити.

Вибачився, що треба терміново йти, і поспішив втекти від старої красуні...

Мене повернув у тайгу обурений голос Молдавана.

— Не рівняй пеніс з пальцем, — говорив на підвищених тонах він.

— Я і не рівняю. Але де вони, баби?

— Дістав ти мене своєю балаканиною. Тут тобі не притон. Кінчай базарить. А то отримаєш в лоб, — не на жарт розсердився Мишко.

Окуджава замовкає. Підходить впритул до вогнища. Стає біля Люсі, чим викликає наше невдоволення.

— Цю нікчому на гарматний постріл не можна підпускати, його мужиком не можна назвати, — каже мені Чуб, показуючи на Люсю. — А Окуджава говорить.

— Валерка йому спокою не дає, — додає

Молдаван. — Навіть з опущеними вступає в розмову. Мабуть, хоче про щось домовитись.

Ми з Чубом очистили від снігу кедр. З двох сторін присіли біля нього, ставши колінами на мерзлу засніжену землю. Почали працювати пилкою. Не встигли вчора її заточити. І ось отримуємо результат. Не вгризається в дерево.

Не допиливши і до половини, зупиняємося. Не вистачає сил. Наші тіла потіють. Чуб знімає шапку. Від його лисої голови валить пар. Струмки поту течуть по щоках.

У мене від перенапруги пливе в очах. Нижня білизна стає вологою. Але це не причина, щоб розслабитися. Потрібно виконувати денну норму.

Знову опускаємося з Чубом навпочіпки, смикаємо пилу туди-сюди що є сили. Пройшли найважче — середину дерева, де воно найтовстіше. Ще трохи. Ось високий, рівний, як стріла, кедр затріщав.

Молдаван бере рогач, направляє кедр, де немає дерев. Лунає, наче автоматна черга, гучний тріск. Могутнє дерево повільно нахиляється. Ми в передчутті, що зараз воно з глухим шумом впаде на засніжену землю.

Але комель повзе по пеньку, потім «стріляє» на кілька метрів, проривши глибокий рів у снігу.

Такого повороту ніхто не очікував. Ми заціпеніли від жаху, від свідомості, що зараз може

статися непоправне.

Комель пронісся поряд зі мною. Але злегка хитнувся і задів Івана. Чуб відлетів на кілька метрів.

Ми витягуємо Чуба зі снігу.

Що є сили шльопаю його по щоках:

— Іван! Ти живий?!

Він відкриває очі. Дивиться відчужено в синє небо, на верхівки зелених кедрів, вкриті снігом.

Питає тихо у нас:

— Де я?

— На рубці лісу.

Іван закриває очі і затихає. Забивається тривожним сном. Потім несподівано знову відкриває очі і кричить благим матом.

— Що з тобою? — нахилиється до нього Миша.

— Нога, — кричить Іван.

Обережно несемо його до вогнища. Опускаємо на підготовлені Люсею гілки.

Що робити, ніхто не знає.

— У нього, напевно, перелом, — промовляю я.

— Треба накласти шину, — каже Молдаван. — До вечора терпіти багато.

— Серед ув'язнених є лікар, — нарешті осіняє думка Окуджаву. — Хай він подивиться.

Старенький дідок схиляється над постраждалим. Ретельно промацує ноги Івана.

Той корчиться від болю. Лається матом, але лежить нерухомо.

— Тобі пощастило, — каже лікар. — У тебе забій.

Залишаємо Івана біля багаття. Нас женуть на роботу вертухаї. Сержант Іванько схиляється над потерпілим.

— Як тебе дістало? — співчутливо питає він.

— Нема чого його жаліти, — каже йому старший охоронник. — Треба було йому берегтися. Тоді б не лежав тут, а виконував завдання.

Так я залишився без напарника, мене беруть до себе Молдаван і Окуджава. Ми грузнемо в снігу. Очищаємо рівні, як стріла, кедрі.

— Подивися, як би з Іваном чого не сталося, — відсилає мене знову до вогнища Миша, коли вони з Окуджавою починають пиляти дерево.

Знімаю товсті рукавиці, беру голими руками жменю чистого до синяви снігу. Розтираю руки. Підношу їх прямо до полум'я. Краплі з моїх рук капають на багаття. Воно невдоволено шипить, кидається дрібними клубами диму. Мої мокрі руки стають бордовими, такими сухими, що лущиться шкіра.

Іван втратив свідомість. Лежить із заплющеними очима й тихенько стогне.

Обходжу його стороною. Не чіпаю. Нехай заспокоїться, нехай трохи вщухне біль, який не дає

йому спокою.

Зайнятий цими думками, я не помічаю, що діється навколо.

— Бережись, Кулінар! — різко рвонув мене на себе Миша, який за лічені секунди уже був поруч зі мною.

Ми впали в сніг. Одразу за нами звалився кедр. Нас засипало снігом і дрібними гілками. Насилу піднялися.

— Що за день сьогодні такий, — голосно лається Молдаван, розтираючи ногу.

— Як би чого не вийшло, він ще не закінчився! — кажу з побоюванням.

— Навіщо вони в таку погоду нас виганяють, — обурюється Окуджава. — План їм дорожче, ніж ми.

— В обидва дивись, Кулінар. Щось часто ти замислюєшся, — ніяк не може заспокоїться Молдаван.

— Всяке лізе в голову.

— Рубка лісу — не місце для роздумів, — продовжує Молдаван. — Тут треба поводитися дуже обережно. Мало тобі, що на тому тижні декілька чоловік гав вловили. Всіх на кладовище відтягнули.

— Пиляли далеко. Хто б міг припустити, — виправдовуюсь я.

Чуб, який деякий час лежав без свідомості,

відкриває очі. Йому, мабуть, стало трохи краще. Він відразу включається в розмову.

— У нас у Миргородському районі, коли косили кукурудзу на силос, Вася Крюк теж задумався. Його в комбайн затягнуло. І перемололо. Тільки до сих пір не можу зрозуміти, до чого тут я. За що строк мотаю. За те, що вискочив із кабіни свого трактора подивитися?!

— Не твій трактор буксирував комбайн? — уточнюю.

— Якби-то мій, — відповідає Чуб. — В тому-то і справа, що мій поруч тягнув причіп, куди перемелена маса сипалась.

— Всіх підряд гребуть без розбору, — додає Молдаван. — Мене запроторили за те, що виконроб виявився нечистим на руку. Для своїх завищені наряди закривав.

— Так і без розбору, — заперечує Окуджава. — Диму без вогню не буває. За бордель довелося відповідати мені. Спихнули все на мене. Мужики гроші заробляли, але і я непогано жив. Скільки дівок спробував, скільки горілки випив. А міг би в будь-яку хвилину піти. Ніхто мене не змушував. Ні, тримався до самого кінця. Тому, що таке життя мені подобалося.

— Звик до борделі, тепер тобі здається, що життя — суцільне свято, — каже Молдаван. — А тут пахати треба, а не займатися хернею.

— Добре жити добре, — виправдовується Окуджава. — Ні капельки не шкодую про те, що трапалося. Поки ти розчин і цеглу тягав, я пісні співав, дівок трахав і горілку жер.

— А дружина як до цього ставилася?

— І дружині дещо перепало. Вона мене розуміла. Не можна творчій людині зациклюватися тільки на сімейних питаннях. Йому потрібні враження, емоції, щоб не втрачати форму. Видавати постійно що-то на гора. Це вона розуміла, коли я приносив додому повний гаманець з грошима.

— Не життя, а малина, — вставив Молдаван.

— А дівки мене любили, проходу не давали, — посміхається Окуджава, згадуючи свої золоті деньки. — Біля борделі чергували, коли йшов додому. Дуже подобалася їм моя творчість.

Чуб остаточно приходить до тями. Як у нас кажуть: оклигав. Встав. Сильно накульгуючи, пройшовся біля багаття.

— Хоч би пройшло швидше. Приїде Іришка, а я кульгаю. Що вона подумає? — бідкається Іван.

— Нічого не подумає, — заспокоює його Окуджава. — Ти не на танцях був, працював на небезпечному виробництві. Отримав травму. От і все. Дякуй Богові, що тільки цим обійшлося.

— Вона у мене вразлива. Буде переживати, — знову хвилюється про майбутню зустріч Чуб.

Мужики продовжують розмову про життя, а я

стою і думаю. Сьогодні нам пощастило. А завтра? Не знаю, звідки з'явиться загроза на наступний раз. До чого мене доведуть спогади? Навіть у хвилини смертельної небезпеки вони не дають мені спокою. Чим виллється моя нестримна туга за Батьківщиною.

Звичайно, не варто згадувати про Батьківщину, коли йде рубка лісу. І умови, як на фронті, і сніг у людський зріст. За таким не встигнеш убезпечити себе. А дерева «стріляють» кожен день. Когось калічать, а кого відправляють в інший світ. Тут треба бути особливо обережним, тому що небезпечна ситуація може виникнути в будь-яку хвилину і з будь-якого боку.

Увечері Окуджава вмився. Одягнувся, що у нього було новіше. Незважаючи на мороз, взув кирзові чоботи. Побіг уздовж дерев'яних нар у пошуках трійного одеколону.

— Чи немає у кого? — запитав у нас.

— Якщо у кого й був, — пояснив Молдаван. — То він його давно випив. Сам, чи що, не знаєш?

— Куди ти чепуришся? — невдоволено покосився на Окуджаву Чуб.

— Йду на блядки, — обережно подивився в його бік Окуджава. — Хочу Косяку сподобатися.

— Хочеш бути у нього другою дружиною? — пересилуючи біль, засміявся Чуб.

— Чому б і ні? Чим я гірше цього доходяги — Люськи?

— Я тобі як вріжу зараз між очей, більше тебе нікуди не потягне, — не витримує Молдаван.

Окуджава розуміє небезпеку моменту. Вимовляє, винувато поглядаючи на нас:

— Курити хочеться. Вуха пухнуть.

— А нам не хочеться? — запитую я.

— Може і вам щось перепаде, — відповідає Окуджава. — Зайвий бичок принесу.

— Кулінар, ти будеш палити його бичок? — запитує мене Миша.

— Хай він подавиться! — відмовляюся від передбачуваних подачок.

— Нехай дим у нього в петушиному горлі застрягне! Якщо підеш, здороватися перестану, — попереджає Окуджаву Молдаван.

— Що я зроблю, якщо курити хочеться, хоч помирай. Знову ж таки, Валерка стоїть, як залізний. Що я зроблю? Мать твою за ногу.

— Лети, півником заспіваєш, ми послухаємо, — продовжує Молдаван.

— Вибирай: або ми, або Косяк. У нього багато дружків: курять травку, любов'ю самі з собою займаються. Тобі і бичка підсунуть, і дірку. Якщо не можеш терпіти, вали, тільки про нас забудь, — голосом, що не терпить заперечень, додав Чуб.

Окуджава невдоволено дивиться на нас:

— Ну вас нахрен! І поблядовать не дадуть.

26.01.1952 рік

Батьківщина! Україна! На вісім довгих років мене позбавили її, вісім років вона існує для мене тільки в пам'яті, у дорогих моєму серцю спогадах. А міг би вже в 1945 році повернутися до себе, закінчити технікум, отримати направлення на роботу.

Згадую наш спір з Окуджавою, за що ми сидимо. Кожному здається, що ні за що, ми потрапили за ґрати за трагічним збігом обставин. А більше по недосвідченості, з нашої недбалості, по молодості, тому, що ще не навчилися розпізнавати підлих людей від хороших.

Перед війною я рік навчався в технікумі харчової промисловості. В 1943 році служив у Нахідці. Мені пощастило. Мене не направили на західний фронт. Відправили на Далекий Схід, де очікувався наступ японців.

Був комірником паливно-мастильних матеріалів. Бензин, гас, різні мастила.

Складське господарство знаходилося в двоповерховому цегляному будинку. А в основному матеріали зберігалися у старих пристосованих будівлях, які давно чекали, коли їх знесуть. У них знаходилися не тільки паливно-мастильні

матеріали. На довгих стелажах лежали у призначених для них місцях електрообладнання, інструменти, підшипники і багато іншого, що потрібно для сторожових кораблів.

Командував у нас капітан Бізюк — чоловік років п'ятдесяти. Середнього зросту, заплив жиром, з лисиною, яку він намагався заховати, роблячи начоси з лівого на правий бік. Незважаючи на серйозний вік, проживав він один. Дружина з двома дітьми після неодноразових умовлянь одуматися покинула його й виїхала в європейську частину країни до батьків.

Капітан завжди був у курсі справ. Він вибирав транспорт. Діставав солярку, гас і масла. Часто зі скандалами, не вистачало одного, другого і третього, але забезпечував плавзасоби всім необхідним. І я не знав, чому його кинула родина.

«Старики» вважали за краще не відповідати на мої питання, напевно, боялися командира. Так би і залишався в невіданні, але одного разу випадково заскочив у каюту одного з катерів. Там було накурено. Посередині стояв старий темний стіл, за яким сиділи аж ніяк не військові моряки. Прокурені, з очима кроликів, чоловіки грали в очко.

Капітан Бізюк побачив мене і ніяк не відреагував. Він продовжував нервово заглядати в карти, що тримав у руках, з тривогою поглядав на інших гравців.

Я різко розвернувся і вийшов з каюти. Тепер для мене багато чого прояснилося. Чому поїхала сім'я, чому у капітана часто поганий настрій, він постійно займає гроші. Ніколи б не подумав, що він такий завзятий гравець. Краще б він пив, зілля курив, ніж грав.

Пізніше дізнався від товаришів по службі, що все своє особисте майно він спустив до ниточки. Грошове утримання програв на кілька місяців вперед. Але продовжував грати, залазячи в борги.

Зовсім випадково побачив, як худий, пропитий чоловік у кашкеті прямо серед білого дня приставив до горла капітана ніж.

— Розрахуйся, гнида, — швидше не сказав, а прохрипів він.

— Що сталося? — стривожився я.

— Іди. Розберемося, — заспокоїв мене Бізюк.

Я пішов далі, намагаючись не озиратися назад. Після цього став помічати, що він ховається від сторонніх людей. Кожен прихід сторонніх викликав у ньому сильну настороженість.

Бізюк все частіше підходив до мене, заводив душевні розмови. Одного разу сказав по секрету:

— Домовився з китайцями за соляру. Давай заженемо пальне. І я матеріальне становище поправлю, і ти.

— Ні, командир. Не вийде. За все відповідаю в кримінальному порядку.

— Ти ще про це пошкодуєш.

Через кілька днів на склад нагрянула ревізія, щоб перевірити збереження паливно-мастильних матеріалів. Для кожного комірника ревізія — це найстрашніше, що може бути в його житті. Я зрозумів, звідки дме вітер, але на уклін до Бизюка не пішов.

Ревізія знайшла незначну нестачу. Скоріше, не недостачу, а пересортицю. Одних матеріалів не вистачало, а інші були лишні. Це вважалося в порядку речей. За всім не встежиш. Зазвичай ми складали акт і списували відсутні і оприбуткували «зайві» матеріали.

Але на цей раз лейтенант вперся і погрожував передати результати перевірки в прокуратуру. З досвіду своїх товаришів знав, що там досить тільки зачіпки, щоб надовго запроторити в тюрму.

— Капітан, відчепись від мене, пошукай інших дурнів.

— Ти своє все одно отримаєш, — прошипів він у відповідь.

В його диких сірих очах було стільки ненависті, що я злякався.

Зламав він мене, гнида. Віддав машину соляри з обіцянкою, що при заправці катерів він компенсує недостачу.

Спочатку так і було. Ми недоливали при заправці. Але хтось нас заклав. Знову нагрянула

ревізія. Виявила, що недостає півтонни пального.

Раніше Бізюк обіцяв мені взяти всю відповідальність на себе. Мовляв, мені нема чого боятися. Але на суді вчинив навпаки: всю провину хотів звалити на мене.

В результаті, йому дали дванадцять, а мені вісім років.

Відбував покарання на Далекому Сході. Коли залишилося кілька місяців до звільнення, перекинули в Західний Сибір...

Ми з Іваном сьогодні працюємо з особливою обережністю. При кожному русі він корчиться від болю, але продовжує валити дерева, тому що нас ніхто не звільняв від виконання денної норми.

День завершився тривогою. У вертухаїв переполох. Нас з особливою обережністю садять у вагончик. В дорозі бійці теж напружені. Тримують автомати наготові. Тільки під'їхали до табору, назустріч нам вискочило ще кілька охоронців.

Ми розуміємо, що сталася якась надзвичайна подія. Робимо здогадки і припущення, що ж сталося.

Чуб, нарешті, згадує, що біля одного з попелищ знайшли заточку. Молдаван її швидко підібрав і сунув за халяву валянка. Озирнувся. На нього, роззявивши рота, дивився Федя Чмо.

— Викинь, — шепнув йому Іван. — Він тобі нічого не пробачить.

Заточку сховали до наступного разу.

Виходимо з вагончика. Охоронці шикують нас біля воріт табору. До строю виходить капітан абверу, як у нас називають оперативну частину, Ольвач з наганом, в чорних рукавичках, у білому кожусі на хутрі. Розтирає застигле від морозу обличчя. Закриває його великим хутряним коміром.

Стоїть, широко розставивши ноги, гордо випнувши груди, окидає нас незадоволеним поглядом.

З погордою дивиться на сіру масу. Ми одягнені в вицвілі чорні куфайки і сіру бавовняну робу, в темні шапки-вушанки, туго зав'язані на підборіддях. На ногах — сірі валянки.

Ольвач якийсь час грається наганом, потім голосно командує:

— Роздівайсь!

Строєм проноситься гучний подих обурення.

— Ти сам роздягайся, хрен рябий. Без чоловічої гідності враз залишишся, — крикнув Молдаван, дивлячись на нього темними очима.

— Припинити розмови в строю, — обірвав його Ольвач.

— На такому морозі. Роздягатися? Вони в своєму розумі, недобиті фашисти!?! — лунає голос.

Арештанти застигли. Ніхто не наважується зняти навіть ватник, не кажучи про інший верхній одяг. Не можу уявити, як на такому морозі можна

зняти нижню білизну і бути зовсім голим. Тому що і так ми не можемо зігрітися. «Колотун» і так дошкуляє майже кожному з нас.

Але на нас загрозово вступилися стволи автоматів. Озброєні вертухаї з собаками не думають нас пропускати в приміщення.

— Не затримувати! Швидко! — виконують команду Ольвача вертухаї.

Вони в теплих кожухах, але теж замерзають, хочуть якомога швидше провести догляд.

Чути добірний мат, побажання Ольвачу горіти в пеклі.

— Кипіти тобі на тому світі в смолі, — чую голос.

— Щоб чорти не полінувалися, піддали жару, щоб знав, як тримати голяка людей, коли птахи замерзають на льоту, — додає інший голос.

Але подітися нікуди. Ми роздягаємося, знімаємо всі гнидники. Абсолютно голий, в одних валянках босоніж, показує себе вертухаям Молдаван. Його першим викликали на огляд. Охоронці обмацують кожен рубець одягу. Буквально по сантиметру вивчають куфайку.

Тільки тоді Мишу пропускають в приміщення.

Серед нас ходять різні розмови: звідки інформація, в чому справа? Незабаром з'ясується. Федю Чмо не змусили роздягатися. Він стороною проскочив контроль.

— Це він приніс Ольвачу новину в дзьобі.
Продався за миску юшки, — вже впевнено говорить Чуб.

— Це Чмо ненаситне мстить Молдавану, — шуляться від холоду Окуджава.

— Мама народжувала, раділа, — додаю я, тремтячи від холоду.

Чекаючи своєї черги на огляд, прикриваю своє тіло куфайкою. Мене всього трусить.

— Сьогодні він своє отримає, — інтенсивно розтирає хворі ноги Чуб, який стоїть попереду мене.

Усі зайшли в приміщення. Продовжуючи лаятися і посилати прокльони Ольвачу, одягаємося.

Охорона в розпачі. Ольвач не стримує люті:

— Вона не могла зникнути безслідно! Куди ви дивилися?

— Кожного перевірили, але нічого не знайшли, — виправдовується старший вертухай.

Ольвач викликає Мишу. Прямим текстом питає:

— Де заточка?

— Про що ви? — питанням на питання відповідає той.

— У тебе бачили, — продовжує Ольвач.

— Раз бачили, візьміть! — відповідає Молдаван.

Ольвач заїхав Миші у вухо. Той хитнувся з

боку в бік, але встояв.

— Кажи, де заточка, злочинна твоя морда, — вимагає червоний від гніву Ольвач.

— Я ж вам сказав: не бачив, не знаю.

— Зараз свідка покличу. Надовго в карцер залетиш.

— Може йому здалося, вашому свідку? Диму було повно.

Зрозумівши, що нічого не доб'єшся, Ольвач відпустив Молдавана.

— Пристав Рябий: віддай заточку. Ледве викрутився, — розповідає він.

— Не вдалося Рябому тебе розколоти, як не старався. Не на того напав, — робить висновки Чуб.

Продовжуємо спостерігати за Чмо в їдальні. Як він жадібно жере баланду. Поспішає набити своє черево. Його підборіддя весь мокре від незрозумілого кольору рідини. Щоки тремтять. З'ївши порцію, він вилизує миску язиком.

Чоловік, який сьогодні зайнятий на роздачі, бачачи це, приносить йому ще миску баланди.

— Тепер усе зрозуміло, — говорить Чуб, змітаючи зі столу хлібні крихти і відправляючи їх в рот. — Сьогодні ми його нагодуємо.

Коли всі зібралися в бараку, кілька людей затримали Федю.

— Що ви робите! — закричав він, намагаючись втекти до охорони.